

Investigating the effective factors on the relations between Qara Khitai of Kerman and Hormuz Rulers*

Jamshid Roosta¹ | Sahar Pourmehdizadeh²

Abstract

1. Introduction

The coincidence of the two governments Qara Khitai of Kerman and Hormuz rulers during the Seventh century A.H and their proximity to each other established political relations between the rulers of the two local governments. Relationships that led to numerous factors such as financial and commercial interests, attempts to expand the territory, gain independence, etc., were hostile or friendly. The questions that this research seeks to answers: is the Qara Khitai of Kerman coinciding with which branch of the Hormuz rulers, and how were the political relationships between these two local governments? 2. Where did these political relations finally lead? By analyzing library resources with a descriptive-analytical approach, one can conclude that the Qara-Khitai government of Kerman was one of those local governments that was established by the efforts of Borāq Hājib in about 1223 A.D (619 A.H.), and preserved over the course of more than eight decades of its existence the preconditions for the political

* Article history:

Received 3 March 2022

Received in revised form 14 November 2022

Journal of Iranian Studies, 21(42), 2022

Accepted 21 November 2022

Published online: 31 December 2022

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. (Corresponding Author) Associate professor, Department of History, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran. jamshidroosta@uk.ac.ir . ORCID : 0000-0001-8605-9211
2. PhD student of Islamic Iran History, University of Kharazmi, Tehran, Iran. Pourmehdizadeh7750@gmail.com

role of the rulers of Qara-Khitai government in the territory of neighbors such as Hormuz rulers. On the other hand, the old and new Hormuz rulers, although dissatisfied with the political interference of the rulers of the Qara Khitai of Kerman, secured their sovereignty with the use of political tolerance and payment of salary.

2. Methodology

This research is based on collecting information from libraries and archival centers and descriptive-analytical method. First, the data were collected and then, according to the research topic, the data were processed. In order to fulfill this purpose, the required data and information have been extracted from previous sources and researches and qualitatively analyzed until scientific results are obtained.

3. Discussion

Mongol attacks on Iran during the 7th century AH; First, it had its first impact on the eastern part of Iran, especially Khorasan, and then it caused political weakness in the western and central regions of Iran. But provinces like Fars and Kerman, which were spared from the first attacks of the Mongols with the tact of their governors, continued their political and economic life as the backshore areas of the Persian Gulf. Baraq Hajib, the founder of Qara Khitai of Kerman, declared his obedience to the Mughal Khan, and prepared the beginnings of his and his family's rule over Kerman. As nine members of this family were able to lean on the throne of Kerman government and create a new chapter in the history of Kerman. Undoubtedly, one of the main features of the Qara Khitai of Kerman rule was the type of political and economic relationship they had with the neighboring kingdoms, including the kingdom of Hormuz. Considering the concurrence of the two governments of Kerman Qara Khitai with Hormuz kings and the proximity of their territory to each other, the aim of the present research is to analyze the political and economic relations of these two local governments by applying the analytical method and to find a suitable answer to the following questions: 1 - Which branch of the Hormuz monarchs did the Karakhtas of Kerman coincide with, and how were the political and economic relations between these two local governments? 2- What were the main factors of the political-economic

challenges between the two governments? Where did these relationships end up?

4. Conclusion

The political and economic relations between the Qara Khitai of Kerman and the King of Hormuz, which started from the very beginning of Baraq Hajib's rule over Kerman, continued until the last years of the Qara khitays' rule over Kerman. The relations that started at the same time with the old kings of Hormuz and continued with the transfer of power to the new kings. Undoubtedly, the favorable commercial position of Hormuz and the wealth resulting from this position played a significant role in the invasion of the Qara khitai rulers of Kerman to this port and anchorage. On the other hand, the old and new kings of Hormuz had also cleverly realized that they could guarantee the durability of their rule by obeying the Qarakhtas of Kerman and paying them the prescribed amount of money. Undoubtedly, these relations based on political tolerance continued not only with the Qara Khitai of Kerman, but later with other powerful local governments in the region, such as the governors of Kerman and Fars, and provided the reasons for the continued existence of the Hormuz kings. On the other hand, the intermediary role of Kerman and Hormuz in improving the economic and commercial situation of both lands also provided more communication. Of course, it should not be overlooked that some of the powerful governors of Hormuz, such as Malik Mahmud Qolahati, decided to change this practice and not pay tribute to the Qara Khitai of Kerman, in order to provide more independence for the kings of Hormuz, but the authority of the Qara khitais and frequent and sometimes Each year they provided Hormoz with the means of forced obedience to the king of Hormoz. After the death of Malik Mahmoud Qolahati, the internal conflicts of his children over the succession caused more involvement of the Kerman Qarakhtas in the political affairs of Hormuz. So that the Qara khitay rulers of Kerman not only played a role in the coming to power of the person they approved on the throne of Hormuz kings, but the rulers approved by them had to send a certain amount of money to the Karakhatian court every year, and even in the name of the Qara khatai rulers of Kerman, coins, coins do This process continued until the end of the 7th century AH; However, the weakness of the Qara Khitai of Kerman in the last years of the 7th century and the beginning of the

واکاوی عوامل تأثیرگذار بر روابط دو حکومت قراختیایان کرمان و ملوک هرموز* (علمی - پژوهشی)

جمشید روستا (نویسنده مسئول)^۱
سحر پورمهدی زاده^۲

چکیده

هم‌زمانی دو حکومت قراختیایان کرمان و ملوک هرموز طی قرن هفتم هجری و نزدیکی قلمرو آنان به یکدیگر، روابطی سیاسی و اقتصادی مابین این دو حکومت محلی را رقم زد. روابطی که از همان آغازین سال‌های حکومت براق حاجب، مؤسس قراختیایان کرمان، شروع شده و تا آخرین سال‌های اقتدار قراختیایان بر کرمان ادامه داشت. نوشتار حاضر در پی بررسی چرایی و چگونگی روابط سیاسی و اقتصادی میان این دو حکومت محلی بوده و بر آن است تا عوامل مؤثر در ایجاد این روابط را به طور مجزا مورد واکاوی قرار داده و سرانجام این روابط سیاسی - اقتصادی را تبیین نماید. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که کاردانی براق و جانشینانش نه تنها ثبات سیاسی کرمان را حفظ نمود بلکه در طول بیش از هشت دهه دوام این حکومت، مقدمات نقش آفرینی سیاسی حکام قراختیایی در قلمرو همسایگانی همچون ملوک هرموز را فراهم کرد. ثروت، تجارت

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۱۲ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۲۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰

DOI: 10.22103/JIS.2022.19120.2304

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۱، شماره ۴۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صص ۱۷۱-۲۰۶

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه شهید باهنر کرمان، ایران. رایانامه: jamshidroosta@uk.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: pourmehdizadeh7750@gmail.com

و اقتصاد هرموز نیز نقش زیادی در تحریک حکام قراختایی برای نفوذ در این سرزمین داشت. از دیگر سو، ملوک قدیم و جدید هرموز نیز اگرچه از دخالت‌های سیاسی حکام قراختایی ناراضی بودند اما به با به کارگیری مدارای سیاسی و پرداخت مال مقرر، بقای چندین قرنی حاکمیت خود را تضمین نمودند.

واژه‌های کلیدی: قراختاییان کرمان، ملوک هرموز، روابط سیاسی، روابط اقتصادی.

۱. مقدمه

حمله مغولان به ایران که در آغاز قرن هفتم هجری صورت گرفت نخستین تأثیر خود را بر بخش شرقی و خراسان گذاشت و سپس مناطق غربی و مرکزی ایران را دچار ضعف سیاسی نمود. اما ایالت‌هایی مانند فارس و کرمان که با درایت حکام خود از حملات نخستین مغولان در امان مانده بودند، به‌عنوان مناطق پس‌کرانه‌ای خلیج فارس به حیات سیاسی و اقتصادی خود ادامه دادند. براق حاجب، مؤسس قراختاییان کرمان، با اظهار اطاعت نسبت به خان مغول، مقدمات حکومت خود و خاندانش بر کرمان را فراهم ساخت. چنان‌که نه تن از افراد این خاندان توانستند بر تخت حکومت کرمان تکیه زده و فصلی جدید در تاریخ کرمان به وجود آورند. بدون تردید یکی از ویژگی‌های اصلی حاکمیت قراختاییان، نوع ارتباط سیاسی و اقتصادی آنها با ممالک هم‌جوار و از آن جمله، ملوک هرموز بوده است. با توجه به هم‌زمانی دو حکومت قراختاییان کرمان با ملوک هرموز و نزدیکی قلمرو آنان به یکدیگر، هدف پژوهش حاضر عبارت است از آنکه با کاربست روش تحلیلی به واکاوی روابط سیاسی و اقتصادی این دو حکومت محلی پرداخته و پاسخی درخور برای پرسش‌های ذیل بیابد: ۱- قراختاییان کرمان با کدام شاخه از ملوک هرموز هم‌زمانی داشته‌اند و روابط سیاسی و اقتصادی این دو حکومت محلی چگونه بود؟ ۲- عوامل اصلی چالش‌های سیاسی - اقتصادی مابین دو حکومت چه بود؟ سرانجام این روابط به کجا انجامید؟

۱-۱. پیشینه تحقیق

مرور پیشینه پژوهشی در حوزه‌های نزدیک به موضوع مورد پژوهش در این نوشتار حکایت از آن دارد که تحقیقات انجام شده را می‌توان در دودسته تقسیم‌بندی کرد. دسته نخست کتاب‌ها و مقالاتی هستند که با محوریت قرارداد **خلیج فارس**، کوشیده‌اند ضمن بیان تاریخچه این آبراه مهم و اثرگذار، وضعیت سیاسی، تجاری و فرهنگی بنادر، جزائر و اقوام نزدیک بدین خلیج را مورد واکاوی قرار دهند. از میان این آثار می‌توان به کتاب‌های ارزشمند محمدباقر وثوقی همچون: *تاریخ مهاجرت اقوام در خلیج فارس*، *ملوک هرموز (۱۳۸۰)*؛ *تاریخ خلیج فارس و ممالک هم‌جوار آن (۱۳۸۴)* و مقالاتی همچون «تجارت دریایی ایران در دوره سلجوقی، سده‌های ۵ و ۶ هجری (با تأکید بر نقش بندر تیز)»، اثر عبدالرسول خیراندیش و مجتبی خلیفه (۱۳۸۶) و «*جغرافیای تاریخی خلیج فارس*»، اثر محمد نایب پور و لقمان ملکی (۱۳۸۹) اشاره کرد. مقالات محمدجعفر چمنکار تحت عناوینی همچون «*جابه‌جایی کانون‌های تجاری خلیج فارس و دریای عمان در سده‌های هفت و هشت هجری*» (۱۳۸۹) و «*عوامل اثرگذار بر بازرگانی خلیج فارس در عصر مغول*» (۱۳۸۴) نیز از دیگر مقالاتی هستند که با محوریت خلیج فارس و تاریخ سیاسی - اقتصادی این خلیج و دول هم‌جوار با آن به رشته تحریر درآمده است.

دسته دوم نیز آثاری هستند که با تمرکز بر **کرمان و حکومت‌های محلی آن** کوشیده‌اند تاریخ سیاسی این ایالت وسیع هم‌زمان با حکومت برخی از این حکومت‌های محلی همچون قراختیایان را بیان دارند. از این بین نیز می‌توان به مقالاتی همچون «*ایلچیان قراختایی در دربار خوارزمشاهیان؛ زمینه‌های تأسیس سلسله قراختیایان کرمان*» (۱۳۹۱) اثر جمشید روستا؛ «*تحلیلی بر روابط سیاسی قراختیایان کرمان با مغولان و حکومت ایلخانی*» (۱۳۹۵) نوشته جمشید روستا، سحر پور مهدی‌زاده؛ و «*قراختیایان کرمان*» اثر عباس ضیائی (۱۳۸۴) اشاره کرد.

با تأمل و دقت نظر در تمامی آثار فوق‌الذکر اعم از کتاب و مقاله، می‌توان دریافت که پژوهش‌های ارزشمند دسته نخست با تمرکز بر خلیج فارس و اقوام و دول هم‌جوار با آن،

کمتر به ایالت کرمان و به ویژه قراختیایان پرداخته‌اند و دسته دوم پژوهش‌ها بالعکس به طور خاص بر قراختیایان کرمان تمرکز کرده و به بیان تاریخ سیاسی این حکومت پرداخته‌اند. به این آثار ارزشمند باید مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیر روابط متقابل مغولان (ایلخانان) با قراختیایان کرمان در توسعه اقتصادی هرمز (مطالعه موردی ۷۰۳-۶۴۷ ق)» نوشته محمدجعفر چمنکار و مینا صدیقی را نیز افزود که طی این مقاله ارزشمند و گران‌سنگ، نویسندگان کوشیده‌اند از زاویه روابط متقابل ایلخانان مغول با قراختیایان، به هرموز بنگرند؛ این در حالی است که در مقاله حاضر روابط متقابل قراختیایان کرمان با ملوک هرموز به طور مستقیم مورد واکاوی قرار گرفته و این روابط از آغازین روزهای قدرت‌گیری براق‌حاجب در کرمان (۲۰-۵۶۱۹ ق) تا آخرین حاکم قراختیایی بررسی شده است.

۱- ۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس هدف، از نوع تحقیقات بنیادی و بر اساس ماهیت و روش، از نوع تحقیقات تحلیلی است. برای تأمین این منظور، داده‌ها و اطلاعات موردنیاز، از میان منابع و پژوهش‌های صورت گرفته قبلی، استخراج گردیده و تا حصول نتایج علمی، مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته است.

۲. بحث و بررسی

با تأملی دقیق در منابع تاریخی و به ویژه تواریخ محلی کرمان، می‌توان دریافت که آغاز روابط قراختیایان کرمان و ملوک هرموز به همان ابتدای تشکیل حکومت قراختیایان بازمی‌گردد. صاحب‌سمط‌العلی در این باره می‌گوید که براق‌حاجب بعد از اینکه بر حکومت کرمان مستقر شد «رأیت نخوت و استیلا برافراشت؛ هرموز را مستخلص کرد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۴). حال این پرسش مهم و قابل توجه مطرح است که در این زمان حکومت هرموز در دست چه کسی بوده و یا به عبارت بهتر براق‌حاجب چه کسی را مطیع خود نموده است؟ در راستای پاسخ بدین پرسش اساسی باید بیان داشت که مورخان،

ملوک هرموز را به دو بخش ملوک قدیم و جدید تقسیم کرده‌اند؛ ملوک قدیم از نیمه قرن پنجم هجری حکومت خود را آغاز کرده و سرانجام با مرگ شهاب‌الدین محمود بن عیسی در سال ۶۴۴ ه.ق به پایان می‌رسد. از آن پس با شروع حکومت ملک محمود قلّه‌اتی، دوره حکومت ملوک جدید آغاز می‌شود (نطنزی، ۱۳۸۳: ۱۶).

۱-۲. روابط سیاسی میان قراختیایان کرمان و ملوک هرموز از عهد براق حاجب تا آغاز حکومت ترکان خاتون قراختایی

از آنجایی که زمان حکومت هر یک از ملوک قدیم به جز شهاب‌الدین عیسی، آخرین امیر از ملوک قدیم هرموز - که آن هم مورخان درباره حکومت وی اتفاق نظر ندارند - در حاله‌ای از ابهام قرار دارد، نمی‌توان به طور واضح مشخص نمود که حکومت براق حاجب هم‌زمان با کدام یک از ملوک قدیم هرموز بوده است. طبق نوشته معین‌الدین نطنزی، شهاب‌الدین محمود عیسی در سال ۶۳۹ ه.ق به تخت حکومت دست یافت اما در حدود سال ۶۴۴ ه.ق توسط همسرش مسموم گردید و بعد از چهار ماه وفات نمود (نطنزی، ۱۳۸۳: ۱۶) اما بر اساس نوشته شبانکاره‌ای، شهاب‌الدین عیسی پس از گذشت چهار ماه از حکومتش به دست همسرش مسموم گردیده لذا مرگ وی اندکی پس از مسمومیت اتفاق افتاده است: «چون حکومت هرموز به شهاب‌الدین محمود عیسی رسید او ملکی فرشته سیرت مبارک بود و همتی و نیتی صافی داشت چون حکومت او به چهار ماه رسید گویند زنش که دختر سیف‌الدین بانصر بود و خاتونی نیک و داهیه‌ای مستقل بود به سعایت رکن‌الدین محمود او را بکشت» (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۷۳۳). لذا با توجه به گفته شبانکاره‌ای و همچنین طبق آنچه که در سطور بعد درباره آغاز حکومت ملک محمود قلّه‌اتی خواهیم گفت سال ۶۳۹ ه.ق را باید سال مرگ شهاب‌الدین عیسی در نظر گرفت. بنابراین با توجه به آنچه که گفته شد باید بیان نمود که استلای براق حاجب (حک: ۶۳۲-۶۱۹ ه.ق) بر هرموز به پیش از زمان حکومت شهاب‌الدین عیسی بازمی‌گردد. با مرگ براق حاجب در سال ۶۳۲ ه.ق برای مدت کوتاه هشت ماه (از ذی‌الحجه ۶۳۲ تا ۲۸ شعبان ۶۳۳

ه.ق) حکومت در اختیار برادرزاده اش قطب‌الدین محمد قرار گرفت. (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۶؛ روستا، ۱۳۹۵: ۶۰).

در مورد ارتباط قراختیایان با ملوک هرموز در این زمان اطلاعی در دست نیست و منابع در این باره سکوت کرده‌اند اما ظاهراً به علت مشکلات داخلی حکومت قراختیایان و درگیری میان قطب‌الدین محمد و رکن‌الدین خواجه جق - پسر براق حاجب - بر سر حکومت کرمان، فرصت پرداختن به هرموز برای سلطان قطب‌الدین محمد پیش نیامده است. (وصاف‌الحضرة شیرازی، ۳/ ۲۸۷-۲۸۸؛ آیتی، ۱۳۸۳: ۱۶۴؛ روستا؛ پورمهدی زاده؛ ۱۳۹۹: ۱۰۲). سرانجام نیز با دستور او کتای قاآن مغول، رکن‌الدین سلطان در روز دوشنبه ۲۸ شعبان سال ۶۳۳ ه.ق به حکومت کرمان رسید (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۸). با به حکومت رسیدن رکن‌الدین، در برخی منابع از ارتباط مجدد میان قراختیایان کرمان و ملوک هرموز، سخن به میان آمده است. (ر.ک: چمنکار، صدیقی؛ ۱۳۹۱: ۲۳) به این صورت که بنا به نوشته حافظ ابرو در سال ۶۴۳ ه.ق حاکم هرموز، رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی، با سلطان رکن‌الدین خواجه جق به مخالفت برخاست و حاکم قراختایی به هرموز لشکر کشید چون هوا گرم شد نتوانست کاری از پیش ببرد اما چون برگشت حاکم هرموز، مالی به نزد سلطان رکن‌الدین فرستاد و اظهار انقیاد نمود (حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۵۹/۳). این مطلب موید سه نکته است: اول آنکه رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی به عنوان اولین ملوک از ملوک جدید هرموز در صدد بود تا سنت دیرینه اطاعت ملوک هرموز از حکام قراختایی را از بین ببرد چرا که با توجه به زمان حکومت رکن‌الدین سلطان قراختایی (حک: ۶۵۰-۶۳۳ ه.ق) باید بیان داشت که دوران حکومت وی حداقل با دو تن از ملوک قدیم هرموز یعنی امیر سیف‌الدین علی و شهاب‌الدین عیسی (حک: ۶۳۹ ه.ق) هم‌زمان بوده است و ظاهراً این دو امیر نسبت به سلطان قراختایی سر تسلیم داشته‌اند چرا که تکیه ملوک قدیم هرموز بر مدارای سیاسی استوار بوده است و شاید همین موضوع ملک محمود قلّه‌اتی را بر آن داشته است که سیاست هرموز را در قبال کرمان تغییر دهد. دوم آنکه ملک محمود قلّه‌اتی با پرداخت مال، سعی کرد از تجاوز حاکم قراختایی به حوزه حکومتی خود جلوگیری کند؛ امری که

پیش از این ملوک قدیم هرموز به آن پایبند بودند. سوم آنکه رکن الدین محمود قلّه‌های تا پایان حکومت رکن الدین سلطان قراختایی هرچند به صورت ظاهری نسبت به حاکم قراختایی مطیع بوده است «صورت گرگ آشتی نمود» (حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۵۹/۳).

طبق نوشته ناصرالدین منشی بعد از این حادثه بوده است که سلطان رکن الدین هر ساله با لشکر به هرموز می‌رفته و اموالی را به عنوان خراج دریافت می‌نموده است: «سلطان رکن الدین تمامت ولایت جروم و سرود را مطالعه فرمود و به خویشان هر سال با لشکرها به اطراف سردسیر و گرمسیر و حدود هرموز و مکرانات می‌رفت و اموالی که حاصل می‌گردانید بر علما و مشایخ موزع می‌داشت» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۹). از این نوشته نیز می‌توان استنباط کرد که ملک محمود قلّه‌های، مطیع محض رکن الدین سلطان قراختایی نبوده اگرچه چه دلیلی وجود داشته است که هر ساله خود رکن الدین آن هم با لشکر برای گرفتن مال عازم آن دیار شود این در حالی است که حکامی که بعد از ملک محمود قلّه‌های به حکومت هرموز دست می‌یابند خود مال مقرر را به درگاه کرمان ارسال می‌نمودند.

چون دوران حکومت رکن الدین قراختایی به پایان رسید بار دیگر حکومت در قبضه تصرف سلطان قطب‌الدین محمد قرار گرفت. (وزیری، ۱۳۷۵: ۴۴۲/۱؛ روستا؛ پورمهدی زاده، ۱۳۹۹: ۲۲). در دوران دوم حکومت قطب‌الدین سلطان قراختایی (حک: ۶۵۵-۶۵۰ ه.ق) - که مصادف است با حکومت رکن الدین محمود قلّه‌های از ملوک جدید هرموز - اطلاع چندانی از روابط بین دو ملوک وجود ندارد تنها با توجه به نوشته صاحب سمط‌العلی می‌توان دریافت که در این زمان عدم اطاعتی از سوی رکن الدین قلّه‌های نسبت به قطب‌الدین سلطان وجود نداشته و اگر هم وجود داشته با توجه به شخصیت مقتدر قطب‌الدین سلطان سرکوب شده است (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۳۶).

۲-۲. روابط سیاسی میان قراختیایان کرمان و ملوک هرموز هم‌زمان با حکومت ترکان خاتون قراختایی

با مرگ قطب‌الدین سلطان در سال ۶۵۵ ه. ق امرای مغول بر حکومت ترکان خاتون - همسر قطب‌الدین سلطان - متفق شدند و حکومت «بی‌خلاف و نزاع بر ترکان، مقرر شد» (تاریخ شاهی قراختایان، ۱۳۹۰: ۲۵۸) و ترکان خاتون هم که حکومتش مورد تأیید هولاکوخان مغول قرار گرفته بود اسم سلطنت را به نام حجاج سلطان از پسران همسرش نمود و «خود کلیات و جزویات امور را در دست گرفت» (خواندمیر، ۱۳۵۳: ۲۶۸/۳). ضمن آنکه دوران طولانی حکومت ترکان خاتون (حک: ۶۸۱-۶۵۵ ه. ق) عصر زرین حکومت قراختایان به شمار می‌رود، روابط قراختایان و ملوک هرموز هم وارد عرصه جدیدتری می‌شود. در این باب باید گفت که دوران حکومت ترکان خاتون با دوران حکومت دو تن از ملوک جدید هرموز یعنی رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی و پسرش سیف‌الدین نصرت، مصادف بوده است. پیش از پرداختن به روابط میان آنها باید بیان داشت که درباره آغاز و پایان حکومت رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی اختلافاتی وجود دارد. مؤلف مجمع‌الانساب دوران حکومت وی را سی و هشت سال و از سال ۶۴۷ ه. ق تا سال ۶۸۵ ه. ق نوشته است: «مدت سی و هشت سال پادشاهی راند اول مملکتش شهور سنه سبع و اربعین و ست مائه و وفاتش سنه خمس و ثمانین و ست مائه» (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۱۶-۲۱۵). معین‌الدین نطنزی حکومت وی را از سال ۶۴۴ ه. ق تا ۶۸۵ ه. ق ذکر کرده است (نطنزی، ۱۳۳۶: ۱۲). در بین معاصرین نیز محمدباقر وثوقی با الهام از مجمع‌الانساب، همان گفته شبانکاره‌ای را تأیید می‌نماید (وثوقی، ۱۳۸۴: ۱۵۲). تنها عباس اقبال است که به هنگام تصحیح کتاب سمط - العلی، سال ۶۷۶ ه. ق را سال پایان حکومت قلّه‌اتی و آغاز حکومت سیف‌الدین نصرت می‌داند (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۲۶). باید اشاره کرد که قول عباس اقبال با آنچه که نویسنده تاریخ شاهی به آن اشاره می‌کند منطبق است چرا که طبق نوشته کتاب تاریخ شاهی در ابتدای این سال یعنی سال ۶۷۶ ه. ق ملک محمود بیمار گشته است (تاریخ شاهی قراختایان، ۱۳۹۰: ۳۹۶). لذا با توجه به مطالبی که درباره مرگ شهاب‌الدین محمود عیسی آخرین ملوک قدیم هرموز گفته شد و همچنین با توجه به اینکه منابع بر مدت سی و هشت سال حکومت ملک محمود قلّه‌اتی تأکید دارند باید گفت که اگر سال ۶۳۹ ه. ق را سال

مرگ شهاب‌الدین عیسی و آغاز حکومت ملک محمود قلّه‌اتی قرار دهیم و از آن سو سال پایان حکومت ملک محمود قلّه‌اتی را طبق تاریخ شاهی سال ۶۷۶ ه.ق قرار دهیم در یک محاسبه ساده به عدد ۳۷ می‌رسیم و این عدد با قول مورّخان مبنی بر سی و هشت سال حکومت ملک محمود قلّه‌اتی نزدیک‌تر است و صحیح‌تر می‌نماید.

در باب روابط ترکان خاتون و رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی باید چنین بیان داشت که در اوایل سال ۶۷۶ ه.ق چون آوازه بیماری ملک محمود شایع شد سلطان مظفرالدین حجّاج تصمیم به تصرف هرموز گرفت (تاریخ شاهی قراختیایان؛ ۱۳۹۰: ۳۹۶). ظاهراً حاکم هرموز یاغی شده بوده و از پرداخت خراج مقررّ به کرمان سر باز زده بوده، این در حالی است که پیش از این ملک محمود قلّه‌اتی همواره مال مقررّ را به سلاطین کرمان پرداخت می‌نموده است. مؤلف تاریخ و صاف در این باره می‌نویسد: «محمود طبق معمول مال مقررّ را به سلاطین کرمان می‌پرداخت» (وصاف‌الحضرة شیرازی، ج ۳، صص ۲۹۶؛ آیتی، ۱۳۸۳: ۱۶۹). بنابراین عدم پرداخت مال مقررّ، موجب گشت حجّاج سلطان چنین تصمیمی بگیرد امری که حافظ ابرو نیز به آن اشاره دارد: «در عهد ترکان خاتون هرموز با کرمان یاغی شد او لشکر فرستاد و باز ایشان را به اطاعت درآوردند» (حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۶۸). در توضیح این رویارویی باید چنین گفت که حجّاج سلطان در بشمردان رودبار لشکری را فراهم آورد و در آنجا خیمه زد و به منظور دستیابی به بندر و لنگرگاه هرموز هر روز عده‌ای را با صندوق و سلاح به کمک آنها، به آن جانب گسیل می‌داد لشکریان کرمان مدت بیست روز هرموز را محاصره کردند اما چون نتیجه نگرفتند معاودت نمودند (تاریخ شاهی قراختیایان، ۱۳۹۰: ۳۹۶-۳۹۸). مارکوپولو علت این عقب‌نشینی از جانب حکومت قراختیایان را ازدست‌دادن نیروهای حجّاج سلطان در اثر گرمای هوا مطرح می‌کند (میلونه، ۱۳۶۹: ۴۸). چون سلطان حجّاج بازگشت رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی نیز به خدمت راضی گردید (تاریخ شاهی قراختیایان، ۱۳۹۰: ۳۹۸).

ارتباط میان حکومت ترکان خاتون و ملوک هرموز به همین جا ختم نشد چرا که با مرگ رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی، زمینه دخالت کرمان در هرموز به وجود آمد. اگرچه

ملک محمود قلّه‌اتی سعی نمود که حکومت خود را از کرمان و فارس مستقل کند (صدّاقتی، ۱۳۹۱: ۹۶) اما با مرگش این موضوع تا حدی به فراموشی سپرده شد. توضیح آن که چون رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی وفات نمود میان فرزندانش بر سر حکومت اختلاف افتاد (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۱۶). سلطان مظفرالدین حجاج همچون شنید که مردم هرموز هوای حکومت سیف‌الدین نصرت را دارند به شیخ جمال‌الدین ابراهیم که در این زمان در جزیره کیش بود دستور داد که «به فرضه هرموز تجسم می‌باید نمود و صلحی در میان فرزندان ملک برآورد و اساس و بنیاد موافقتی در میان ایشان وضع کرد و چنان می‌باید ساخت که تهمتن و فولاد را به ولایات و نواحی که پدرشان برسپیل اقطاع بدیشان ارزانی داشته بود، راضی گرداند و نصرت را به حاکمی فرضه و مضافات نشانند» (تاریخ شاهی قراختایان، ۱۳۹۰: ۳۹۹). چون خبر آمدن شیخ جمال‌الدین ابراهیم و آوردن تشریف و فرمان پادشاهی نصرت به هرموز رسید پولاد ملک - برادر ملک نصرت - شیخ جمال‌الدین را حبس کرد اما شیخ جمال‌الدین موفق به فرار گردید. در این زمان ترکان خاتون از اردو بازگشته بود و حجاج سلطان متواری گشته بود. در نتیجه جمال‌الدین به نزد ترکان خاتون رفته و ترکان خاتون، حکومت هرموز را بر ملک نصرت قرار می‌دهد به شرط آن که هر سال صد هزار دینار رکنی از خراج هرموز به خزانه برساند. شیخ جمال‌الدین چون به فرضه رسید نصرت ملک را بر تخت نشانند (همان: ۴۰۲). باید اشاره کرد که از این زمان است که تعهد مالی و پرداخت خراج از سوی حکام هرموز به قراختایان صورت مشخصی به خود می‌گیرد اگرچه پیش‌ازین ملوک هرموز به قراختایان خراج می‌پرداختند اما میزان آن صورت مشخصی نداشته و ملوک قراختایی بسته به شرایط، مالی را از آنان دریافت می‌کردند.

ملک نصرت نیز بعد از دست یافتن به حکومت هرموز به نظم و نسق امور پرداخت اما دیری نپایید که با فتنه پولاد ملک، مواجه شد ملک نصرت نیز با لشکری فتنه او را خواباند «چون پشت استظهار به دیوار امن باز نهاد و دل بر روزگار مسکون و سلامت نهاد مالهاء عشور حاصل می‌گرداند و به دارالملک می‌فرستاد» (همان جا). ظاهراً غلبه این بار نصرت

ملک نیز با کمک ترکان خاتون صورت گرفته بود چرا که بعد از این حادثه یعنی در سال ۶۷۷ ه.ق نصرت ملک مادر خود بی بی بنت ابی نصر را به منظور قدردانی از ترکان خاتون به کرمان می فرستد «ساختگی کار احرام خدمت در گاه جهان پناه کرد و با تجملات تکلفات و بضایع و نفایس بری و بحری متوجه دارالملک گشت» (همانجا). خداوند ترکان او را مورد اعزاز و اکرام قرار داد و بعد از هفتاد و پنج روز او را با تشریفات فاخر به همراه فولاد ملک و ناصرالدین دبیر به هرموز فرستاد. (همانجا) اما نصرت ملک بعد از مدتی با فتنه دیگری از جانب تهمن برادر دیگر خود مواجه گردید به این صورت که تهمن به اغوای شخصی به نام سیف الدین ملک پسر تاج الدین یعقوب، فتنه را آغاز کرد. سیف الدین تهمن چنین القا کرد که به نزد ترکان خاتون رو و از وی اقطاع پدیری را خواهش کن؛ ترکان خاتون نیز با خواهش او موافقت کرد: «او را اجازه مراجعت داد و با نوشته دیوانی به سر ضیاع و اقطاع خود فرستاد» (تاریخ شاهی قراختیایان، ۱۳۹۰: ۴۰۴-۴۰۳). سیف الدین ملک نیز چون تهمن به سر اقطاع رفت با همراهی گروهی اوباش که وی پیوسته بودند به جیرفت هجوم بردند در آنجا «به هر کلاته که رسیدند و هر قومی از صحرانشین و ولایت دار که دیدند ایشان را شکنجه عذاب کشیدند و باج و خراج طلبیدند در دایره عزیمت نشانند و به تبعیت خویش خواندند» (همانجا). بعد از آن به همراهی تهمن به سر حد ولایت هرموز رفتند سرانجام نصرت ملک با آنها در منطقه ترکن جنگید و شکست خورد و رو به فرار گذارد و حکومت هرموز به دست سیف الدین و تهمن افتاد اما هم نشینی آنها زیاد به طول نیانجامید چرا که تهمن با حيله سیف الدین به قتل رسید. با مرگ تهمن «اهل هرموز به یکباره از او نفور گشتند و از نزدیکی او همه دور شدند» (همان: ۴۰۷-۴۰۵). چون ترکان خاتون از این موضوع آگاه شد پولاد ملک و پسرش امیر طایسی را به هرموز فرستاد و آنها سیف الدین و اتباع او را دستگیر و به درگاه ترکان خاتون آوردند و بار دیگر ملک نصرت را به حکومت هرموز نشانند. نصرت ملک نیز بعد از اینکه دوباره به حکومت نشست بار دیگر مادر خود را «با جواهر و طرایف ادانی و تحف و امتعه به درگاه ترکان فرستاد و به نظر عنایت ملحوظ گشته و مقاصد مرادش به انجام مقرون

افتاده مراجعت نمود» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۱). امری که بنا به گفته محمدباقر وثوقی در شاهنامه توران‌شاهی نیز به آن اشاره شده است با این تفاوت که در شاهنامه، سیف‌الدین نصرت با کمک جلال‌الدین سیورغتمش به حکومت خود بازگشته است (وثوقی، ۱۳۸۰: ۱۷۰). لازم به ذکر است که با مطالعه تاریخ قراختیایان کرمان، باید گفت که ترکان خاتون که در ابتدای حکومت خویش نام حکومت خود را به نام حجاج سلطان پسر شوهر خود کرده بود بعد از فرار حجاج سلطان، ترکان خاتون اسم حکومت خود را به نام پسر دیگر شوهر خود یعنی جلال‌الدین سیورغتمش قرار داد و خود بار دیگر رسماً زمام امور را در دست گرفت. لذا اینکه در شاهنامه توران‌شاهی این امر به سلطان جلال‌الدین سیورغتمش نسبت داده شده با آنچه که در کتاب سمط‌العلی گفته شده است منافات ندارد چرا که این کار به دستور و درایت ترکان خاتون انجام شده است.

۲-۳. روابط سیاسی میان قراختیایان کرمان و ملوک هرموز هم‌زمان با

جانشینان ترکان خاتون قراختایی

بعد از آن که دوران حکومت ترکان خاتون در سال ۶۸۱ ه.ق به پایان رسید جلال‌الدین سیورغتمش فرمان حکومت کرمان را گرفته و «بی‌منازعی بر سریر سلطنت متمکن گشت» (میرخواند، ۱۳۸۰: ۳۳۸۸/۴). دوران حکومت جلال‌الدین سیورغتمش (حک: ۶۹۲-۶۸۱ ه.ق) با دو تن از ملوک هرموز یعنی سیف‌الدین نصرت (حک: ۶۹۱-۶۷۶ ه.ق) و برادرش رکن‌الدین مسعود (حک: ۶۹۱ ه.ق) مصادف بود در باب روابط سیف‌الدین نصرت و جلال‌الدین سیورغتمش باید گفت که از آن جایی که سیف‌الدین نصرت با کمک ترکان خاتون به حکومت هرموز دست یافته بود، وی همواره نسبت به ملوک قراختایی کرمان سر اطاعت و تسلیم داشته است چنان چه بعد از مرگ ترکان خاتون این روند ادامه داشت. در تصدیق این موضوع همان بس که سیف‌الدین نصرت به نام سیورغتمش سکه ضرب می‌کرده است. توضیح آن که دو سکه مربوط به این دوران به دست آمده که به تازگی در اختیار بریتیش میوزیوم قرار گرفته است یکی مربوط به سال ۶۸۳ ه.ق و دیگری زمان آن

به درستی مشخص نیست ولی مربوط به دهه ۶۸۰ ه.ق است و به نام سیورغتمش مزین شده‌اند. بنا به گفته نیکلاس لوویک «قراردادن نام سیورغتمش بر سکه شاید نشانه حق-شناسی او به این پادشاه باشد» (خیراندیش؛ تبریزنیا، ۱۳۹۰: ۱۹۸/۳-۱۹۶). در مقابل این حق‌شناسی و حُسن اطاعت، سلطان جلال‌الدین سیورغتمش نیز سعی در حمایت از حکومت وی را داشته است چرا که منابع تاریخی حاکی از آنند که چون سیف‌الدین نصرت به دست برادر خود رکن‌الدین مسعود به قتل رسید سلطان جلال‌الدین درصدد تنبیه رکن‌الدین مسعود به هرموز روانه شد. مسعود به سبب ترس از سلطان قراختایی، از در تسلیم درآمده و به قول ناصرالدین منشی «اموال فراوان را فدای خود ساخت و مبلغ صد و شصت هزار دینار اسدی که در این وقت پانصد هزار دینار رایج بود مشفوع به زواهر جواهر و لآلی خوشاب و خیار دواب و علایق نفایس به بارگاه سلطنت فرستاد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۶۳). سلطان نیز وی را عفو کرده و به حکومت بازگرداند. این حادثه در سال ۶۹۱ ه.ق به وقوع پیوسته و لذا باید سال مرگ سیف‌الدین نصرت را همین سال در نظر گرفت (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۶۳؛ خوفی، ۱۳۴۰: ۱/۳۶۵).

با به حکومت نشستن رکن‌الدین مسعود به حکومت هرموز، دوره جدیدی از آشفتگی و تشّت در حکومت هرموز به وجود آمد امری که اسباب دخالت بیشتر ملوک قراختایی در هرموز را فراهم آورد. توضیح آن که اگرچه رکن‌الدین مسعود با جلب حمایت سیورغتمش به حکومت دست یافت اما اقدامش در قتل برادر سبب تنفر مردم از وی گشت لذا روی کار آمدن وی از همان ابتدا موجب واکنش منفی در گروه‌های قدرتمند تجّار هرموز به‌ویژه بازرگانان قلّهات گردید و حرکت اولیه علیه پادشاه هرموز به رهبری بهاء‌الدین ایاز صورت گرفت (وثوقی، ۱۳۸۰: ۱۷۱). بهاء‌الدین ایاز که بنا به نوشته شبانکاره-ای، کاشانی و نطنزی از ممالیک و غلامان سیف‌الدین نصرت بوده (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۱۶؛ کاشانی، ۱۳۴۸: ۱۵۷؛ نطنزی، ۱۳۸۳: ۱۸) و بنا به نوشته تاریخ و صاف از ممالیک همسر سیف‌الدین نصرت بوده است (وصاف‌الحضره شیرازی، ۲۹۷-۲۹۹؛ آیتی، ۱۳۸۳: ۱۶۹). با لشکری بر رکن‌الدین مسعود خروج کرد اما مسعود که توانایی کاری نداشت ابتدا

به فارس به نزد شیخ جمال‌الدین طیبی پناه برد اما چون حمایت نشد و در مقابله با بهاء‌الدین ایاز نتیجه‌ای نگرفت (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۱۶) روی به سوی کرمان نمود تا بار دیگر به سنت اسلاف خویش از ملوک کرمان کمک گیرد. چون وارد کرمان شد جلال‌الدین سیورغتمش او را مورد توجه قرار داده و لشکری در اختیار وی گذاشت. رکن‌الدین مسعود هم با استفاده از این لشکر در سال ۶۹۲ بر بهاء‌الدین ایاز تاخت و او را شکست داد و بار دیگر بر هر موز مسلط شد. بهاء‌الدین ایاز هم بعد از این شکست خود را به کیش رساند تا در ظل حمایت شیخ جمال‌الدین بر مسعود غلبه کند (وصاف‌الحضره شیرازی، ۳/ ۲۹۷-۲۹۹؛ آیتی، ۱۳۸۳: ۱۶۹). شیخ جمال‌الدین «او را به اعزاز و اکرام تلقی کرد و مصادقت و معاهدات استحکام پذیرفت» (کاشانی، ۱۳۴۸: ۱۵۸). بهاء‌الدین ایاز با کمک شیخ جمال‌الدین توانست رکن‌الدین مسعود را منهزم کند اگرچه رکن‌الدین مسعود در این جنگ شکست خورد اما به زودی شکست خود را جبران کرد و هنگامی که کیش از لشکر خالی بود به آن جا حمله کرد و آن جا را غارت نمود. (وصاف‌الحضره شیرازی، ۳/ ۲۹۷-۲۹۹؛ آیتی، ۱۳۸۳، ۱۶۹). ظاهراً بعد از این موضوع است که میانه شیخ جمال‌الدین و بهاء‌الدین ایاز به هم می‌خورد. توضیح آن که چون میانه بهاء‌الدین ایاز و شیخ جمال‌الدین به کدورت می‌انجامد، رکن‌الدین مسعود نیز از فرصت استفاده می‌نماید و با روی گردانی از سلطان جلال‌الدین سیورغتمش، به شیخ جمال‌الدین اظهار اطاعت می‌نماید تا از او در برابر بهاء‌الدین ایاز استفاده کند. بهاء‌الدین ایاز نیز «از غایت احتیاطی که داشت دارالملک و اطراف سواحل باز گذاشت و به جزیره جرون رفت و جلوس کرد و به عمارت مشغول شد» (نظری، ۱۳۸۳: ۱۸) اما چون نتوانست کاری انجام دهد به حاکم سیرجان قاضی تاج‌الدین خوافی پناه برد و «او بسیار همراهی درباره او کرد» (همان: ۱۹). ظاهراً بعد از اینکه ایاز مورد توجه حاکم سیرجان قرار گرفت، شیخ جمال‌الدین که یک بار در جنگ با کرمان شکست خورده بود تصمیم می‌گیرد که از حمایت رکن‌الدین مسعود دست بردارد و بار دیگر نظر ایاز را به خود جلب کند لذا ایاز بار دیگر به جانب جمال‌الدین متمایل شد و این موضوع سبب ناکامی رکن‌الدین مسعود گردید. رکن‌الدین مسعود بار دیگر به جانب کرمان

متوجه شد اما به علت دسیسه‌های ایاز استقبال چندانی از وی به عمل نیامد و حتی تاج‌الدین خوافی وی را دستگیر کرد. اما رکن‌الدین پس از مدتی از زندان گریخته و به دنبال دستیابی به حکومت هرموز تلاش‌هایی نمود (وثوقی، ۱۳۸۰: ۱۷۵).

همزمان با این اتفاقات جلال‌الدین سیورغتمش به وسیله خواهرش پادشاه‌خاتون از حکومت برکنار شد و قدرت در قبضه اقتدار پادشاه‌خاتون قرار گرفت. لذا باید گفت که تشتت قدرت در هرموز سبب دخالت پی در پی در امور هرموز گردید امری که جلال‌الدین سیورغتمش در پی آن یکبار به منظور حمایت از رکن‌الدین مسعود در اختیار وی لشکر می‌گذارد و بار دیگر با مشاهده قدرت بهاء‌الدین ایاز دست از حمایت رکن‌الدین مسعود باز می‌شد و به جانب ایاز متمایل می‌شود. چنانکه پیشتر هم گفته شد رکن‌الدین مسعود بعد از ناکامی از ارتباط با شیخ جمال‌الدین به علت دسیسه‌های ایاز مورد اقبال قرار نمی‌گیرد و این به معنای بازی دو طرفه سیورغتمش در میان مدعیان حکومت هرموز است در واقع جلال‌الدین سیورغتمش سعی داشت با همراهی عمال خود (قاضی خوافی) با بهره برداری از شرایط پایه‌های قدرت خود را در هرموز محکم نماید. لذا این موضوعات به خوبی نشان می‌دهد که پایه‌های قدرت حکومت در هرموز چقدر به حمایت قدرت‌های اطراف متکی بوده است. بنابراین حکومت نوپایی چون هرموز که تجربه‌ای در حفظ موقعیت سیاسی خود نداشت در پی جنگ داخلی دچار دخالت‌های بی‌چون و چرای کرمان و پس از آن فارس شد (همان: ۱۷۱).

با به حکومت رسیدن پادشاه‌خاتون (حک: ۶۹۴-۶۹۲ ه.ق) روند دخالت‌های کرمان در هرموز همچنان ادامه داشت. پادشاه‌خاتون چون بر سریر حکومت دست‌یافت ایلچیان به‌جانب هرموز فرستاد و دستور داد که رکن‌الدین مسعود را دستگیر کرده به درگاه آورند. با دستگیری رکن‌الدین مسعود، پادشاه‌خاتون حکومت هرموز را از رکن‌الدین مسعود گرفته و به بهاء‌الدین ایاز داد. «پادشاه‌خاتون در زمان سلطنت، ایلچیان فرستاد به‌جانب هرموز تا ملک رکن‌الدین مسعود را از محل حکم ازعاج کرده و از بحار اخراج گردانیده به درگاه آورند و ملک عادل عاقل نیکوکار بهاء‌الدین ایاز را که برنشین ملک سواحل

درین صدسال بازی چنان اشهب نداشت قائم مقام او فرمود» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۷۵). بنا به نوشته خوافی این حادثه در سال ۶۹۳ ه.ق به وقوع پیوسته است (خوافی، ۱۳۴۰: ۳۶۸/۱). ظاهراً پادشاه خاتون به علت حمایت‌هایی که جلال‌الدین سیورغتمش از رکن‌الدین مسعود داشته دست به چنین کاری زده است. «به علت حمایتی که جلال‌الدین سیورغتمش از رکن‌الدین مسعود می‌کرد از او خوشدل نبود» (ستوده، ۱۳۸۹: ۱۰۶). رکن‌الدین مسعود نیز بعد از برکناری به سیرجان رفت و باقی عمرش را در آن جا سپری کرد. در واقع پادشاه خاتون سعی داشت با ایجاد متحد جدید از هرگونه اقدام علیه حکومتش جلوگیری کند چرا که در این زمان هنوز جلال‌الدین سیورغتمش زنده بود و در زندان پادشاه خاتون به سر می‌برد و ممکن بود اقدامی از جانب طرف‌دارانش به وقوع پیوندد. چنانچه بعد از این که رکن‌الدین مسعود را برکنار کرد همچنان وی را زیر نظر داشت چرا که به نوشته نطنزی رکن‌الدین مسعود بعد از برکناری به هر جا می‌رفت کسی او را نمی‌پذیرفت «در حوالی آن جا هیچ موجب راه و جاه نمی‌یافت» (نطنزی، ۱۳۸۳: ۱۹) و این عدم‌پذیرش به احتمال زیاد به دستور پادشاه خاتون بوده است و نهایتاً به دستور این خاتون بوده که وی را در سیرجان جای‌داده‌اند تا اعمالش زیر نظر باشد. «عاقبت به سیرجان عود کرد و اعتذار نمود مردم از جریمه او تجاوز کردند و با ایشان معاش گذرانیدند تا حیاتش به سر آمد» (همان: ۱۹).

اما در مورد روابط پادشاه خاتون و بهاء‌الدین ایاز باید چنین بیان نمود که بهاء‌الدین ایاز همواره نسبت به پادشاه خاتون مطیع بوده و مالی قابل توجه به‌جانب کرمان می‌فرستاده است «بی‌بی مریم که در حباله او بود به قلعه متمکن می‌داشت و مال آن جا به کرمان می‌فرستاد» (همان: ۱۹). آن چه که جالب توجه است این است که ایاز با داشتن سیاستی دوجانبه سعی می‌کرده تا ضمن داشتن رابطه‌ای مسالمت‌آمیز با کرمان، هر موز را طی برنامه‌ای حساب شده و تدریجی از دخالت‌های کرمان برکنار نماید «به‌غایت عاقل و دانا بود، زیرکی به درجه کمال داشت» (همان جا). در همین راستا در اولین اقدام در سال ۶۹۴ ه.ق پایتخت خود را به جرون تغییر داد (وثوقی، ۱۳۸۴: ۱۵۳). بنا به روایت شاهنامه توران‌شاهی مهم‌ترین عامل در این اقدام حملات مکرر کرمان و دخالت‌های پادشاه کرمان در هر موز بوده است

(و ثوقی، ۱۳۸۰: ۲۲). این انتقال که هم‌زمان با اواخر حکومت پادشاه‌خاتون صورت گرفت به معنی رهایی هرموز از زیر سلطه پادشاهان کرمان نبود چرا که با وجود آشفتگی اوضاع کرمان بعد از قتل پادشاه‌خاتون، بهاء‌الدین ایاز همچنان جانب احتیاط را رعایت می‌کرده و مالیات مقرر را به کرمان پرداخت می‌نموده تا مبادا مورد حمله حکام کرمان قرار گیرد. در این باره در کتاب سمط‌العلی آمده است که در مدتی که نصرت‌ملک مدیریت اوضاع کرمان را بعد از مرگ پادشاه‌خاتون تا بر مسند نشستن محمدشاه (حک: ۷۰۱-۶۹۴ ه.ق) بر عهده داشت خواجه بهاء‌الملک نصر بن الحسن الطالبی به اتفاق خواجه قوام‌الدین وزیر به هرموز رفته و مال مقرر را دریافت نموده‌اند. (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۷۸-۷۷). بعد از این ارتباط، ارتباط دیگری میان حکومت بهاء‌الدین ایاز (حک: ۷۱۶-۶۹۳ ه.ق) و دیگر حکام قراختایی یعنی سلطان محمدشاه (حک: ۷۰۱-۶۹۴ ه.ق) و شاه جهان (حک: ۷۰۴-۷۰۱ ه.ق) به ثبت نرسیده است اما آن چه که پیداست در این مدت به علت ناکارآمدی حکام قراختایی و آشفتگی اوضاع کرمان، بهاء‌الدین ایاز، هرموز را کاملاً از زیر سلطه حکام قراختایی خارج کرده و توانسته است دست دخالت آنان را از هرموز قطع نماید.

۴-۲. روابط اقتصادی میان قراختیایان کرمان و ملوک هرموز

علاوه بر ارتباط سیاسی باید به روابط اقتصادی میان قراختیایان کرمان و ملوک هرموز اشاره کرد. بنا به تصریح منابع، حکام قراختایی، از همان ابتدای تشکیل حکومت، با اقداماتی زمینه‌ساز رونق تجاری منطقه تحت سیطره خود شدند؛ چنان که براق حاجب با اظهار ولای چنگیزخانی، کرمان را از حمله مغولان نجات داد (حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۱۲/۳). براق حاجب با اطاعت از مغولان، دسترسی سیاسی آنها به خلیج فارس را تسهیل کرد (عباسی؛ امیری، ۱۳۹۰: ۳۰۳). امری که خود موجب شد تا هم قراختیایان کرمان و هم ملوک هرموز از فعالیت‌های گسترده‌ای که مغولان در امر تجارت انجام می‌دادند بهره‌مند شوند. «مغولان با مناسبات گسترده‌ای که با شرق دور از طرفی و جهان مسیحیت از طرف دیگر برقرار کردند زمینه‌های رشد تجارت فراهم شد و فعالیت‌های گسترده‌ای در عرصه

صناعت و تجارت صورت گرفت در همین خصوص راه‌های تجاری از رونق زیادی برخوردار شدند و منافع تجاری سرشاری به همراه داشتند» (رضوی، ۱۳۸۸: ۳۴). بعد از مرگ براق حاجب نیز همچنان تلاش برای برقراری رونق اقتصادی ادامه داشت چنان‌که آمده است که قطب‌الدین سلطان (حک: ۶۵۵-۶۵۰ ه.ق) بر دزدان کوچ و بلوچ که در مسیرهای جنوبی و شرقی کرمان دست به غارت می‌زدند شیخون زد و همه آنها را از دم تیغ گذرانید و «شر آنها را از تجار و آینده و رونده برداشت» (مستوفی قزوینی، ۱۳۸۷: ۵۳۱-۵۳۰). با به حکومت رسیدن ترکان خاتون، دورانی طلایی از جهت اقتصادی به وجود آمد و در زمان او بود که تجارت کرمان روزبه‌روز رونق بیشتری یافت «تجار از اطراف واکناف آفاق و اقطار بر آوازه امن و سلامت، و صیت لطف کرامت آن پادشاه، روی به ایمن آباد این دیار نهادند» (تاریخ شاهی قراختیایان، ۱۳۹۰: ۳۴۲). عبدالرسول خیراندیش علت این رونق تجاری را ناشی از انتقال مرکز تجارت خلیج فارس از کیش به هرموز می‌داند (خیراندیش، ۱۳۷۹: ۲۸). با انتقال مرکز تجارت از کیش به هرموز در زمان ترکان خاتون، کرمان بیشتر مورد توجه تاجران قرار گرفت، این درحالی است که دیگر مناطق ایران به سبب حمله مغول وضع با ثباتی نداشتند (ترکمنی آذر، ۱۳۸۹: ۱۲). «کرمان از یک سو با یزد و اصفهان تجارت می‌کرد و از سوی دیگر با خراسان و این‌ها همگی با تجارت دریایی کرمان مرتبط بودند» (خیراندیش، ۱۳۷۹: ۲۸). ضمن این که موقعیت کرمان در امر تجارت که از سواحل خلیج فارس تا خراسان و آسیای مرکزی کشیده شده بود - امرار را وارد امر بازرگانی می‌کرد (بازورث و دیگران، ۱۳۸۰: ۱۰۴). اقدامات ترکان خاتون در امر تجارت همچون ساخت کاروان‌سراها، رباط‌ها و ایجاد امنیت سیاسی را نباید نادیده گرفت. جدا از تلاش‌های حکام قراختیایی، اقدامات ملوک جدید هرموز نیز در روند رونق تجاری کرمان و مناطق وابسته به آن قابل توجه است چنان‌که ملک محمود قلّه‌اتی - نخستین ملک از ملوک جدید هرموز - بعد از اینکه بر حکومت مستقر شد «به تسخیر بلاد هندوستان مشغول شد و بعضی از آن مملکت را نیز به تصرف آورد، بعد از آن ممالک قیش و بحرین و ظفار و نزوین و قلّهات که به قلاتو موسوم است، مسخر کرد» (نطنزی، ۱۳۸۳: ۱۷). چنان‌که

پیداست رکن‌الدین محمود قلّه‌اتی با تصرف این مناطق تجاری مهم توانست نقش مهمی هم در اقتصاد منطقه خود و هم در کرمان ایفا کند به طوری که به دنبال تصرف مناطقی از هند، روابط تجاری کرمان و هند گسترده‌تر شد و از این رهگذر سود قابل توجهی نصیب کرمان می‌شد چنان‌که ترکان خاتون از سود کارخانه قنادی خود، که شکر وارداتی هند را به قند و حلوا تبدیل می‌کرد (روح‌الامینی؛ نادری؛ صفا، ۱۳۸۴: ۷۶/۱) به ساخت مدرسه و دارالشفای همت گماشت: «چندان توفیر از قنادخانه حاصل می‌آمد که اکثر وجوه عمارت مدرسه و دارالشفای آن ساخته می‌شد» (تاریخ شاهی قراختیایان، ۳۴۴: ۱۳۹۰).

در کنار اقدامات هریک از ملوک قراختیایی و ملوک هرموز که سبب رونق تجاری هر دو منطقه شده بود. اقدام مشترکی هم از سوی دو حکومت به عمل آمد و آن دفع مغولان نکودری بود که همواره ایالات کرمان خصوصاً نواحی گرمسیری آن را مورد هجوم خود قرار می‌دادند. از آنجایی که اکثر درآمد کرمان از شاهراه هرموز به کرمان به دست می‌آمد این حملات می‌توانست تأثیرات هرچند مقطعی بر تجارت این حوزه داشته باشد (عباسی؛ امیری، ۱۳۹۰: ۳۱۴). لذا به تصریح مؤلف تاریخ شاهی قراختیایان؛ به دنبال حمله‌ای که مغولان نکودری به ولایات فارس و کرمان و هرموز و شبانکاره داشتند؛ ملوک کرمان و هرموز اقداماتی جهت دفع نکودریان انجام دادند. (تاریخ شاهی قراختیایان، ۱۳۹۰: ۳۸۴-۳۸۳). در باب اقدامات ترکان خاتون باید چنین بیان داشت که وی در اولین تکاپو دستور داد دو منطقه مهم بم و جیرفت - که در تجارت با هرموز نقش مهمی ایفا می‌کردند - به وسیله نیروهای ترک و تازیک حراست شوند در واقع ترکان خاتون برای این که هم از نیروی ترک و تازیک - که به اعتماد یکدیگر تنبلی و تکاسل می‌کردند - استفاده مؤثر کند و هم برای این که دو منطقه مهم جیرفت و بم را محافظت کند دنیروی ترک و تازیک را به آن مناطق می‌فرستد و دستور می‌دهد: «محافظت بم و حراست آن قلعه محکم که از معظّمات ممالک کرمان است - به لشکر ترک حواله باشد - و سردار ایشان سنگر ملک و حفظ و حمایت جیرفت به سپاه تازیک و امرا ایشان مفوض - و پیشوای ایشان ملک نجم‌الدین پسر شمس‌الدین عمر. و به‌ضرورت در حفظ و قایت این دو ناحیت - که

به کمال فسحت مشهورند و به وفور سببت مذکور - به وجود مردان نامدار و دلیران کارزار احتیاج می‌افتاد...» (همان: ۳۹۳). اما اقدام بعدی ترکان خاتون برای راندن نکوداریان حصارسازی در برخی مناطق بود او در سال ۶۷۸ ه.ق دستور داد «تا در هر ذی‌هی و ناحیتی حصارى استوار بسازند و فصیل‌ها بکشند» (همانجا). در نتیجه این اقدام بود راه‌های بسیار - که نقش مهمی در تجارت هر منطقه دارند - در امان ماند. «سیزده راه دیگر به واسطه قلاع در امان ماندند» (همان: ۳۹۴).

در کنار اقدامات ترکان خاتون، اقدام ملک محمود قلّه‌اتی نیز قابل توجه است و آن جنگ ملک محمود قلّه‌اتی با نکودریان بوده است در این باره آمده است «در اوایل سال ششصد و هفتاد و شش که لشکر نکودر به در هر موز شد ملک محمود را ضعف و پیری در رسیده بود و خلل‌ها در اعضا و ظاهر و باطن او روی نموده، از غایت تجلیدی که طبع و طینت او بود خود بر نشست و آن جنگ را میان در بست» (همان: ۳۹۶). اگرچه ملک محمود قلّه‌اتی در این جنگ صدمه دید اما ظاهراً توانسته بود بر نکودریان غالب شود چراکه ملک محمود بعد از پیروزی بر نکودریان بر حاکم قراختایی - ترکان خاتون - یاغی شده و از پرداخت مال مقرر به ترکان خاتون سر باز می‌زند چنان‌که در بخش سیاسی گفته شد مجدداً ملک محمود سر تسلیم فرود می‌آورد و به اطاعت راضی می‌شود (همان: ۳۹۷). اما با مرگ ملک محمود قلّه‌اتی، با توجه به بحرانی که در جانشینی وی به وجود آمد، ضمن اینکه ملوک قراختایی سیطره سیاسی خود را بر هر موز افزایش دادند توانستند سیطره اقتصادی خود را نیز افزایش دهند چرا که حکام قراختایی با دخالت در امر جانشینی به افرادی کمک می‌کردند که بتوانند سلطه اقتصادی خود را بیشتر اعمال کنند چنان‌که به دنبال مرگ سیف‌الدین نصرت به دست رکن‌الدین مسعود، جلال‌الدین سیورغتمش توانست مبلغ پانصد هزار دینار و مبلغی جواهر از رکن‌الدین مسعود بگیرد. «چون خبر قتل ملک سیف‌الدین به کرمان به سلطان جلال‌الدین سیورغتمش رسید عزیمت جرون و هر موز کرده به محاصره قلاع بیرون قیام نمود و ایشان بدل صلح پانصد هزار دینار و مبلغی جواهر دادند» (خوافی، ۱۳۴۰: ۱/۳۶۵). این مطلب ضمن اینکه مویده رونق اقتصادی منطقه هر موز

است مویید آن است که سلطان جلال‌الدین سیورغتمش می‌توانسته است سخت‌گیری‌های اقتصادی بر رکن‌الدین مسعود اعمال کند. لذا جلال‌الدین سیورغتمش ضمن سيطرة سیاسی بر ملوک هرموز توانست در روند اقتصادی و تجاری کرمان اثر بگذارد. وی توانست بر مکران که از مراکز بازرگانی مهم در خلیج فارس به شمار می‌رفت استیلا یابد «گردن تمرد ملوک مکران را به قرعه صلابت و بأس شهنشاهانه نرم گردانید» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۸).

لازم به ذکر است مهم‌ترین راه ارتباطی که کرمان را به خلیج فارس متصل می‌کرد راهی بوده که از بندر هرموز آغاز می‌شده و پس از عبور از مناطق گرمسیر کرمان چون جغین و منوجان به سمت جیرفت و از جیرفت به شهرهای کرمان می‌رسیده است (رضوی، ۱۳۹۰: ۲۸۵). بی‌تردید نقش حاکم هرموز در استیلای جلال‌الدین سیورغتمش بر مکران غیرقابل‌انکار بوده است. چرا که در پیش‌ازاین زمان در دوره حکومت سلاجقه کرمان، ما شاهد همکاری میان حاکم سلجوقی و حاکم هرموز در تصرف عمان هستیم (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۳).

با به حکومت رسیدن پادشاه خاتون روند رونق تجاری در منطقه کرمان و هرموز همچنان ادامه داشت. در واقع روند این اعتلای تجاری مرهون تلاش حاکمان هر دو منطقه یعنی پادشاه خاتون و بهاء‌الدین ایاز بود. در این راستا پادشاه خاتون بعد از اینکه به حکومت کرمان دست‌یافت ضمن استیلا بر منطقه هرموز، به تصرف مناطق تجاری مهمی همچون کیش و بحرین دست زد و توانست بیشترین وسعت قلمرو قراختیایان را به خود اختصاص دهد. «ولایت شبانکاره را استدعا کرد به وی ارزانی داشتند و نواب او بیامدند و هرموز و قیش و بحرین نیز تصرف نمود و یزد نیز داخل ممالک او شد» (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۰۲). در باب اهمیت جزیره کیش در تاریخ و صاف آمده است «کیش از جزایر بزرگ فارس است بازرگانان از هند و سند و چین و ترکستان و مصر و شام قیروان به آنجا وارد می‌شدند و کالاهای خود را عرضه می‌دارند» (آیتی، ۱۳۸۳: ۱۰۰). چنان‌که شاهنامه توران‌شاهی نیز بر این امر صحه گذاشته و در این باره می‌نویسد: «این جزیره و شهر آن

بسیار ثروتمند، پرجمعیت و پررونق بود زیرا کشتی‌های زیادی که همگی از تمام قسمت‌های هند می‌آمدند از آنجا می‌گذشتند این کشتی‌ها اکثراً کالاهایی بسیار عالی داشتند و به سبب تجمع زیاد مردمی که از فارس و نواحی اعراب بدان‌جا می‌آمدند تا اجناس فروشی که از هند به آنجا می‌آوردند بخرند و نیز کالاهای بسیار خوبی که با خود آورده بودند را با اجناس معاوضه کنند یا با پول فروش کالاهای خود چیزهای موردنیاز خود را که از هند بدان‌جا می‌آمدند بخرند از این‌رو آن جزیره و شهر رونق بسیار داشت.» (وثوقی، ۱۳۸۰: ۲۳).

در باب اهمیت تجاری بحرین نیز آمده است که بحرین از صادرکنندگان عمده مروارید (وثوقی، ۱۳۸۴: ۱۵۴) و همچنین از مهم‌ترین صادرکنندگان اسب به بلاد شرقی قتیف و لحسا و قلعات بوده است (رضوی، ۱۳۹۰: ۳۱۱). در واقع پادشاه خاتون از یک‌سو با در دست داشتن کیش توانست تجارت هند و شرق دور را تقریباً در کنترل خود آورد و ضمن آبادانی جزایر خلیج فارس از جمله هرموز موجبات آبادانی کشورهای دیگر به طور اعم عراق و خراسان تا روم و فرنگ گردد (وثوقی، ۱۳۸۰: ۱۷۲). - این در حالی است که پیش از این، کیش تا حدود سال ۶۸۲ ه. ق جزء متصرفات حکام هرموز بوده و لذا حکام این منطقه تجارت این ناحیه را در دست داشته‌اند. با این وجود حکام قراختایی در مبالغ‌هنگفتی که از تجارت و گمرک این منطقه نصیب ملوک هرموز می‌شد سهم بودند (ترکمنی آذر، ۱۳۸۹: ۱۹). - از سوی دیگر با تصرف بحرین ضمن داشتن تجارت پرسود با مناطق مختلف به ویژه قلعات که از زمان رکن‌الدین محمود قلعاتی در تصرف ملوک هرموز بود توانست به صورت اختصاصی با ملوک هرموز تجارت کند و موجبات رونق تجاری هر دو منطقه را فراهم کند. لازم به ذکر است که خود منطقه هرموز کالایی برای صادرات نداشته بلکه به واسطه نقشی که در مبادلات کالاهای مناطق اطراف داشته پیشرفت کرده و شکوفا شد. «گرچه خود به تنهایی هیچ چیز نداشت به جز نمک، آب آنجا توسط سرزمین اصلی فارس و جزایر اطراف تأمین می‌شد بدین ترتیب در حالی که هیچ چیز از خود نداشت، ولی ثروت زیادی در آن جا جمع می‌شد و همه چیز به فراوانی یافت می‌شد و تماماً از خارج آن

جا تأمین می‌شد» (وثوقی، ۱۳۸۰: ۲۵). اگرچه افضل‌الدین کرمانی زر خراجی و اسب‌تازی و مروارید از محصولات هرموز معرفی می‌کند (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۲۸) اما باید گفت از آن جایی که این محصولات همگی از مناطق تابعه هرموز مانند کیش، بحرین، عمان و قلّهات به دست می‌آمدند این محصولات را جزء هرموز به حساب آورده‌اند. در باب محصولات تجاری عمان آورده‌اند: «به‌طور کلی عمان چهار نوع فعالیت اقتصادی داشت: تجارت دریایی، صید مروارید، کشاورزی و دامداری، خرما، غلات، ماهی خشک، لیمو عمانی از محصولات صادراتی آن بود» (صداقتی، ۱۳۹۱: ۹۹). گفتنی است که بخشی از کالاهای عمان برای فروش به نرماشیر فرستاده می‌شد: «انباری است گران‌مایه و خواستنی، شهری با جمعیت شگفت‌آور با کاخ‌های زیبا و پاکیزه، بازرگانان گران‌مایه و کالا و زیبایی‌هاست نفرات خراسان از اینجایند. کالای عمان به اینجا می‌آید» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۶۴/۲).

هم‌زمان با فعالیت‌های اقتصادی پادشاه خاتون، اقدام بهاء‌الدین ایاز، حاکم دست‌نشانده پادشاه خاتون نیز مورد توجه است. معین‌الدین نطنزی در این باره آورده است: «تجاری که از اطرف می‌آمدند مراعاتشان می‌کرد چنانچه از بسیاری بازرگانان و صادر و وارد آنجا مصر جامع شده بود» (نطنزی، ۱۳۸۳: ۱۹). چنان‌که در بخش سیاسی هم اشاره شد بهاء‌الدین ایاز نیز همانند پیشینیان خود با دنبال نمودن سیاست مدارا ضمن شرکت در تجارت پرسود کرمان و ایجاد محیطی امن برای تجار با انتقال پایتخت خود به جزیره جرون - که بعدها به یاد هرموز قدیم، هرموز نامیده شد - تا حدی توانست قراختیایان کرمان را که یکی شرکای تجاری هرموز به شمار می‌آمدند کنار زده و ترازوی پرسود تجاری را به نفع خود سنگین‌تر نماید. انتقال پایتخت به جرون دو نتیجه‌آنی در پی داشت «اولی درامان‌ماندن از تهاجمات بی‌رویه و گسترده قبایل مغول و قدرتمندان فارس و کرمان بود و دیگری امکان کنترل بیشتر عبور و مرور کشتی‌ها در تنگه هرموز محسوب می‌شد» (وثوقی، ۱۳۸۰: ۱۷۹). انتخاب این سیاست از طرف بهاء‌الدین ایاز موجب شد تا هرموز در دوره پس از مرگ پادشاه خاتون که اوضاع کرمان به علت ناکارآمدی پادشاهان قراختیایی دچار رکود شده بود

دوره‌ای جدید از حیات اقتصادی را تجربه کند (همان جا). «در اثر انقلابات کرمان و لشکرکشی‌های محمدشاه، وضع اقتصادی شهر بیش‌ازپیش خراب شد چندان که در اثر یک سال محاصره و جنگ و جدال مردم از قحطی سد رمق به ادیم و چرم و سختیان جوشانده می‌کردند و سگ و گربه را قوت می‌ساختند» (باستانی پاریزی، ۲۵۳۵: ۲۴۷/۱). به دنبال این موضوع در اندک زمانی هرموز جدید به یکی از ثروتمندترین مناطق تبدیل شد.

۳. نتیجه‌گیری

روابط سیاسی و اقتصادی میان قراختاییان کرمان و ملوک هرموز که از همان آغازین سال‌های حکومت براق حاجب بر کرمان آغاز گردیده بود تا آخرین سال‌های اقتدار قراختاییان بر کرمان ادامه داشت. روابطی که هم‌زمان با ملوک قدیم هرموز آغاز گردیده و با انتقال قدرت به ملوک جدید نیز ادامه یافت. بدون تردید موقعیت مناسب تجاری هرموز و ثروت حاصل از این موقعیت، نقش بسزایی در تهاجم حکام قراختایی کرمان بدین بندر و لنگرگاه داشت. از سویی دیگر ملوک قدیم و جدید هرموز نیز به زیرکی دریافته بودند که با اطاعتی هرچند ظاهری از قراختاییان کرمان و پرداخت مالی مقرر به آنها دوام حکومت خود را تضمین نمایند. بی‌شک این روابط استوار بر مدارای سیاسی نه تنها هم‌زمان با قراختاییان کرمان بلکه بعدها هم‌زمان با سایر حکومت‌های قدرتمند محلی منطقه همچون حکام کرمان و فارس نیز ادامه یافت و موجبات دوام هر چه بیشتر حکومت ملوک هرموز را فراهم نمود. از سویی نقش واسطه‌ای کرمان و هرموز در بهبود وضعیت اقتصادی و تجاری هر دو سرزمین نیز موجبات ارتباط بیشتر را فراهم می‌نمود. البته از این مهم نیز نباید غافل بود که برخی از حکام قدرتمند هرموز همچون ملک محمود قلهاتی بر آن شدند تا با تغییر این رویه و عدم پرداخت خراج به قراختاییان کرمان، مقدمات استقلال بیشتر ملوک هرموز را فراهم آورند اما اقتدار قراختاییان و هجوم مکرر و بعضاً هر ساله آنها به هرموز، موجبات اطاعت اجباری ملوک هرموز را فراهم نمود. پس از مرگ ملک محمود قلهاتی نیز درگیری‌های داخلی فرزندان وی بر سر جانشینی، موجب دخالت بیشتر قراختاییان

کرمان در امور سیاسی هرموز را مهیا کرد؛ به طوری که حکام قراختیایی کرمان نه تنها در به قدرت رسیدن فرد مورد تأیید خود بر تخت حاکمیت ملوک هرموز نقش داشتند بلکه حاکمان مورد تأیید آنها مجبور بودند هر ساله مالی مشخص را به دربار قراختیایان فرستاده و حتی به نام حکام قراختیایی کرمان، سگه، ضرب نمایند. این روند تا اواخر قرن هفتم هجری قمری ادامه داشت؛ اما ضعف قراختیایان کرمان در سال‌های پایانی قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری قمری و سرانجام زوال آنها در سال ۷۰۳ ه.ق، برای مدتی ملوک هرموز را از وجود یک همسایه قدرتمند رهانید. هرچند این رهایی زیاد به درازا نینجامید و همسایگان قدرتمند دیگری همچون آل اینجو و آل مظفر طی قرن هشتم هجری، حکام تیموری و ترکمانان در قرن نهم هجری و پرتغالی‌ها از اواخر قرن نهم به بعد، فشار سیاسی - نظامی زیادی را بر ملوک هرموز وارد آورده و آنها را تا دست‌نشانده‌گی خود پیش بردند. این روال تا زمان اخراج پرتغالی‌ها از هرموز در سال ۱۰۲۲ ه.ق و سرانجام انقراض ملوک هرموز به دست شاه‌عباس اول صفوی ادامه داشت.

منابع

- آذری، علاءالدین (۱۳۶۷)، *تاریخ روابط ایران و چین*، تهران: امیرکبیر.
- افضل کرمانی، ابوحامد (۲۵۳۶)، *عقد العلی للموقف اعلی*، به تصحیح علی محمد عامری، ج ۲، تهران: روزبهان.
- آیتی، عبدالحمید (۱۳۸۳)، *تحریر تاریخ و صاف*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- بازورث و دیگران (۱۳۸۰)، *سلسله‌های تاریخ ایران: سلجوقیان*، ترجمه و تدوین یعقوب آژند، تهران: مولی.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۲۵۳۵)، *وادی هفتواد بحثی در تاریخ اجتماعی و آثار تاریخی کرمان*، ج ۱، تهران: انجمن آثار ملی.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۶۷)، *از سیر تا پیاز*، تهران: علم.
- پطروشفسکی، ا.پ؛ یان، کارل؛ اسمیت، جان ماسون (۱۳۶۶)، *تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوره مغول*، تهران: اطلاعات.

- پیرنیا، محمد کریم؛ افسر، کرامت الله (۱۳۵۰)، *راه و رباط*، تهران: سازمان ملی حفاظت از آثار باستانی ایران.
- تاریخ شاهی قراختایان (۱۳۹۰)، به تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی، تهران: علم.
- تراب، سعیده؛ کریمی، مصطفی (بی تا)، «هرموز فرضه بلند آوازه کرمان بررسی روند شکوفایی تجارت هرموز در خلیج فارس (قرن ۵ تا ۸ هجری)»، *اولین همایش علمی پژوهشی خلیج فارس*. دانشگاه تربت حیدریه، ص ۱ تا ۳۹.
- ترکمنی آذر، پروین (۱۳۸۹)، «نقش هوشمندی و تدبیر سیاسی حکومتگران در ایجاد امنیت و توسعه جامعه (مطالعه موردی حکومت ترکان خاتون قراختایی در کرمان)»، *جستارهای تاریخی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، دوره اول، ش ۱، ص ۱ تا ۲۰.
- چمنکار، جعفر؛ صدیقی، مینا (۱۳۹۱)، «تأثیر روابط متقابل مغولان (ایلخانان) با قراختایان کرمان در توسعه اقتصادی هرمز (مطالعه موردی ۷۰۳ - ۶۴۷ ق)»، *مطالعات تاریخ ایران اسلامی*، س ۱، ش ۲، ص ۱۸ تا ۳۶.
- حافظ ابرو، شهاب‌الدین عبدالله خوافی (۱۳۷۸)، *جغرافیای حافظ ابرو* مشتمل بر *جغرافیای کرمان و هرموز*، به تصحیح صادق سجادی، ج ۳، تهران: دفتر میراث مکتوب.
- خبیصی، ابراهیم (۱۳۸۵)، *سلجوقیان و غز در کرمان*، به تصحیح باستانی پاریزی، تهران: علم.
- خوافی، احمد بن محمد (۱۳۴۰)، *مجمل فصیحی*، به تصحیح محمود فرخ، بخش دوم ج ۱، بی جا: باستان.
- خیراندیش، عبدالرسول؛ تبریزنیا، مجتبی (۱۳۹۰)، *پژوهش نامه خلیج فارس*، ج ۳، بی جا: خانه کتاب.
- خیراندیش، عبدالرسول (۱۳۷۹)، «اوقاف قراختایان کرمان (نمونه‌ای از اقدامات وقفی فرمانروایان زن در تاریخ ایران)»، *وقف میراث جاویدان*، ش ۲۹، ص ۲۵ تا ۳۲.

- رحیمی، سجاد؛ جاوید، مرضیه (بی تا)، «نقش هرموز در تبادلات اقتصادی خلیج فارس و اقیانوس هند در قرن هشتم و نهم ه.ق»، پژوهش در تاریخ، س ۳، ش ۱۰، ص ۱۰۷ تا ۱۲۶.
- رضوی، ابوالفضل (۱۳۸۸)، «راه‌های تجاری در عهد ایلخانی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۱۳۷، ص ۲۲ تا ۳۵.
- رضوی، ابوالفضل (۱۳۹۰)، شهر، سیاست و اقتصاد در عهد ایلخانان، چ ۲، تهران: امیرکبیر.
- روح‌الامینی، فاطمه بیگم؛ نادری، شهناز؛ صفا، عزیزالله (۱۳۸۴)، گنجینه: آموزش و پرورش شهر کرمان در آینه تاریخ، کرمان: مؤسسه فرهنگی و هنری آفتاب کرمان.
- روستا، جمشید (۱۳۹۱)، «ایلچیان قراختایی در دربار خوارزمشاهیان؛ زمینه‌های تأسیس سلسله قراختیایان کرمان»، مجله تاریخ ایران، شماره ۱۲، پیاپی ۵/۷۰، ص ۷۳ تا ۱۰۲.
- روستا، جمشید (۱۳۹۵). «تحلیلی بر روابط سیاسی قراختیایان کرمان با مغولان و حکومت ایلخانی»، مجله پژوهش‌های علوم تاریخی دانشگاه تهران؛ دوره ۸، شماره ۱، ۵۷ تا ۷۶.
- روستا، جمشید؛ پورمهدی زاده، سحر (۱۳۹۱)، «بررسی اوضاع مذهبی کرمان در دوره قراختایی ۷۰۴-۶۲۰ ه.ق»، پژوهش‌نامه تاریخ‌های محلی ایران، سال نهم، شماره اول، پیاپی ۷۱، پاییز و زمستان ۷۹۱۱ (صفحات ۷۷-۸۲)
- ستوده، حسینقلی (۱۳۸۹)، تاریخ آل مظفر، ج ۲، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شبانکاره‌ای، محمد بن علی بن محمد (۱۳۶۳)، مجمع‌الانساب، به تصحیح میرهاشم محدث، تهران: امیرکبیر.
- صداقتی، محمد (۱۳۹۱)، «عمان و بحرین در قلمرو هرموز»، پژوهش‌نامه فرهنگی هرمزگان، شماره ۳، ص ۹۲ تا ۱۰۳.

- عباسی، جواد؛ امیری، لیلا (۱۳۹۰)، «تجارت کرمان از سده‌های ششم تا هشتم هجری با تأکید بر جایگاه جیرفت»، *مجله مطالعات ایرانی*، سال دهم، ش ۱۹، س ۳۰۱ تا ۳۲۰.
- کاشانی، ابوالقاسم عبدالله (۱۳۴۵)، *عرایس الجواهر و نفایس الاطایب*، تهران: انجمن آثار ملی.
- کاشانی، ابوالقاسم عبدالله بن محمد (۱۳۴۸)، *تاریخ اولجایتو*، به اهتمام مهین همبلی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- گابریل، آلفونس (۱۳۴۸)، *تحقیقات جغرافیایی راجع به ایران*، ترجمه فتحعلی خواجه نوری، تکمیل و تصحیح هومان خواجه نوری، تهران: ابن سینا.
- لسترنج، گای (۱۳۳۷)، *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*، ترجمه محمود عرفان، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مستوفی قزوینی، حمدالله (۱۳۶۲)، *نزهت القلوب*، به سعی و اهتمام گای لسترنج، ج ۳، تهران: امیر کبیر.
- مستوفی قزوینی، حمدالله (۱۳۷۸)، *تاریخ گزیده*، چ ۵، تهران: امیر کبیر.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد (۱۳۶۱)، *احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم*، ترجمه علی نقی منزوی، ج ۲، بی‌جا: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- منشی کرمانی، ناصرالدین (۱۳۶۲)، *سمط العلی للحضره العلیا*، به تصحیح عباس اقبال، چ ۲، تهران: اساطیر.
- میرخواند، محمد بن خاوندشاه بن محمود (۱۳۸۰)، *روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفا*، به تصحیح و تحشیه جمشید کیان فر، چ ۴، تهران: اساطیر.
- میلیونه، ایل (۱۳۶۹)، *سفرنامه مارکوپولو*، ترجمه منصور سجادی؛ آنجلادی جوانی رومانو، تهران: ابوعلی.
- نظنزی، معین‌الدین (۱۳۸۳)، *منتخب التواریخ*، به اهتمام پروین استخری، تهران: اساطیر.
- هادی‌زاده کاخکی، سعید (۱۳۸۹)، *کاروان‌سرا در ایران*، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

- وثوقی، محمدباقر (۱۳۸۰)، «شاهنامه توران‌شاهی سندی از تحولات خلیج فارس دوران مغول تا صفویه از قرن هفتم تا یازدهم هجری»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۵۰، ص ۱۸ تا ۲۵.
- وثوقی، محمدباقر (۱۳۸۰)، تاریخ مهاجرت اقوام در خلیج فارس، ملوک هرموز، شیراز: دانشنامه فارس.
- وثوقی، محمدباقر (۱۳۸۴)، تاریخ خلیج فارس و ممالک هم‌جوار، تهران: سمت.
- وزیری، احمدعلی خان (۱۳۷۵)، تاریخ کرمان، به تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی، ج ۱، چ ۴، بی جا: علمی.
- و صاف‌الحضره شیرازی، شهاب‌الدین عبدالله (۱۳۳۸)، تاریخ و صاف تجزیة الامصار و تزیة الاعصار، به اهتمام محمد مهدوی اصفهانی، بمبئی: بی‌نا.

References

- Abbasi, Javad; Amiri, Leila (2011), "Kerman trade from the 6th to the 8th centuries AH with an emphasis on the position of Jiraf", Iranian Studies Journal, vol. 19, pp. 301-320. [In Persian]
- Afzal al-Din Kirmani, Ahmad ibn Hamid (1977), *Kitab-i Iqd al-Ula lil-Mawqif al-Ala: Qadimitarin Tarikh, Marbut bih Havadis-i Kirman dar Ahd-i Salajiqā*. Ali Muhammad Amiri Naini, Muhammad, Ibrahim Bastani-Parizi. Tehran: Ruzbahan. [In Persian]
- Al-Hosseini, A. (1993). *Akhbar Dowlat Seljuk*. (M. Eqbal Rev.). Beirut: Dar al-afaq jadide. (In Arabic)
- Ayati, Abd al-Hamid (2013), *Tahrir-i Tarikh-i Vassaf*, Tehran: Research Institute of Human Sciences. [In Persian]
- Azari, Ala-Din (1988), *history of relations between Iran and China*, Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Bastani Parisi, Mohammad Ibrahim (1978), *Vadi-i Haftvad, a discussion on the social history and historical monuments of Kerman*, Vol. 1, Tehran: National Art Association. [In Persian]

- Bastani Parisi, Mohammad Ibrahim (1988), *Az Sir Ta Peaz*, Tehran: Alam. [In Persian]
- Bondari Esfahani, E. (2022). *The History of Seljuk Government*. Beirut: Dar al-afaq Jadide. (In Arabic)
- Bosworth, C. E. (1995). *Saldjukids, Encyclopedia of Islam*. Vol.7. (E. J. Brill Edit). 936 – 959. [In English]
- Bosworth, Clifford Edmund and others (2001), *Iranian History Dynasties: Seljuks*, translated and edited by Yaqub Azhand, Tehran: Molly. [In Persian]
- Chamankar, Jafar; Sediqi, Mina (2012), "*The effect of mutual relations between the Mongols (Ilkhans) and the Karakhtaians of Kerman in the economic development of Hormuz (case study 703-647 AH)*", *Iranian Islamic History Studies*, Vol.2, pp. 18-36. [In Persian]
- Forouzani, A. (2015). *Seljuks from the Beginning to the End*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Gabriel, Alphonse (1969), *Geographical research about Iran*, translated by Fath Ali Khaje Nouri, completed and corrected by Homan Khaje Nouri, Tehran: Ibn Sina. [In Persian]
- Hadizadeh Kakhki, Saeed (2010), *Caravanserai in Iran*, Tehran: Cultural Research Office. [In Persian]
- Hâfiz Ebrû. Shahabuddin Abdullah Khafi (1999), *Hafez Abro's geography including the geography of Kerman and Hormuz*, corrected by Sadegh Sajjadi, 3rd volume, Tehran. [In Persian]
- Hâfiz Ebrû. *Tarikh- e Hafiz Ebru [Hâfiz Ebrû history]*. Manuscripts. Tehran: Malek library Archive. [In Persian]
- Hamadani, R. (2008). *Jami' al-tawarikh*. (M. Rowshan, Rev.). Tehran: Written Heritage Research Center. [In Persian]
- Hosseini Qazvini, Y. (1936). *Lab Al-Tavarikh*. (S. J. Tehrani, Rev.). Tehran: Galaleh Khavar. [In Persian]
- Ibn al-Athir, A. (2004). *Al-Tārīkh al-bāhir fī al-Dawlah al-Atābakīyah bi-al-Mawṣil*. (A. A. Taylmat Research.). Cairo: Dar al-Kitab al-Hadith. [In Arabic]

- Ibn al-Athir, A. (2008). *The Complete History*. Vol. 10 & 11. Beirut: Dar al-sad Press. [In Arabic]
- Joveyni, A. M. (1958). *The history of the world conquerer*. Vol. 1. & 2. Corrected by Qazvini, M. Tehran: Bamdad Publication. [In Persian]
- Kashani, Abu al-Qasim (1966), *Arayes al-Javaher VA Nafayes al-Atayeb*, Tehran: Association of National Artifacts. [In Persian]
- Kashani, Abu al-Qasim (1969), *Tarikh-i Uljaytu (History of Oljeitu)*, under the efforts of Mahin Hambali, Tehran: Book Translation and Publishing Company. [In Persian]
- Khabisi, M. (1994). *Seljuq and Oghuz in Kerman*. With the introduction written by Bastani Parizi, offset: Safa. [In Persian]
- Khafi, F. (1960). *Mojmal- e Fasihi [Fashhi History]*. Corrected by Farrokhi, M. Mashhad: Ancient Bookstore. [In Persian]
- Khorasani, M. H. (2007). *Montakhab al- tavarikh*. Tehran: Ismailie Bookstore. [In Persian]
- Kiani, M. (2009). *History of Iranian Art and Architecture in the Islamic Period*. Tehran: SAMT Press. [In Persian]
- Lambton, A. (1994). *Continuity and Change in the Middle History of Iran*. (Y. Ajand, Trans.). Tehran: Ney Press. [In Persian]
- Mirkhand, M. (1996). *Rawzat aṣ-ṣafā*. Tehran: Elmi, Vol. 4, Second Edition. [In Persian]
- MirKhand. M (1959). *Rawzat aṣ-ṣafā*. Tehran: Pirouz Publicatons. [In Persian]
- Monshi Kermani, N. (1983). *Samt al-a'ala lel-Hazrat al-Olia*. Corrected by Iqbal, A. Tehran: Asatir Press. [In Persian]
- Morsalpour, M. (2008). *The History of the Seljuqs in Kerman*. Kerman: Kermanshenasi Center Press. [In Persian]
- Mustawfi Qazvini, H. (1983). *Nazhat al-Qolub*. Corrected by Lestranj. Tehran: World Book Publishing. [In Persian]
- Neyshaburi, Z. (1954). *Seljuk Nameh with Appendix of Seljuk Nameh*. Tehran: Qalale Khavar. [In Persian]

- Rawandi, M. (1955). *The Rahat-Us-Sudur VA Ayat-Us-Surur: Being a History of the Saljuqs*. (M. Eqbal, Rev.). Tehran: Amir Kabir Press. [In Persian]
- Roosta, Jamshid. « *Analysis of Political Relations between the Qara-Khitai Dynasty of Kerman with Mongols and the Ilkhanates*». Historical Sciences Studies, Scientific-Research Journal of University of Tehran. Volume 8, Issue 1 - No 13, February 2017, Pages 57-76. [In Persian]
- Roosta, Jamshid. «*Qara-khitai Ambassadors in the Kharezmshahids' Court; Formation of the Qara-khitai Dynasty in Kerman*». Volume 11, Issue 1 - Serial Number 19, September 2019, Pages 93-111. [In Persian]
- Roosta, Jamshid; Pormehdizadeh, Sahar. « *Analysis of the Judiciary Organization of the Qara-Khitai Government of Kerman*». Journal of Iran History, No 70/5, summer - autumn 2012. [In Persian]
- Roosta, Jamshid; Pormehdizadeh, Sahar. «*Military organization and structure of the army in the Qara-Khitayan government*». Historical Sciences Studies, Scientific-Research Journal of University of Tehran Volume 11, Issue 41 (spring 2021), Pages 123-148. [In Persian]
- Satarzade, M. (2014). *Seljuk (431-590 A.H)*. Tehran: Samt Press, Second Edition. [In Persian]
- Sykes, S. P. (1963). Tahghighat- e tarikhi darbare- ye Khorasan [Historical Research on Khorasan]. Translated by Saeedi, Gh. Astan Quds, (15): 15-24. [In Persian]
- Vassāf Al-Hazra Shirazi, Shahab-al-Din-Abdullah (1338), *Tārikh-e Vassāf (the history of Vassaf)*, by Mohammad Mahdavi-Esfahani, Bombay: Bina.
- Vaziri, A. (1986). *Tarikh-e Kermān (Bāstāni-e Pārizi, Rev.)*. Tehrān: Elmi Press. [In Persian]
- Vosoughi, Mohammad Bagher (2004), *History of Persian Gulf and Neighboring Countries*, Tehran: Samt.